

Ampt Epe

oudheidkundige vereniging gemeente epe

oktober 1965 nr. 6

Verschiint onregelmatig

Volgens de "Gids van Epe" 1912 zijn bij de Koningskuil en de Koppel in Gortel-Niersen gedenkstenen geplaatst in opdracht van H.M.Koningin Wilhelmina, met opschriften van Dr.E.Laurillard.

De Koningskuil of Stadhouderskuil ligt in de Dobbe Gelle. Het gedenkteken is in stukken en overwoekerd. Het opschrift luidt:

Een ruige kuil in kale hei
En dan zoo'n naam vol glorie
Ja, maar die naam noemt niet de plek
't Is roem in haar historie

De Koppel of Putterkoppel is een kuil ten zuiden van de Elspeterweg. Ook hier is het gedenkteken gebroken. Het opschrift:

In 't hart van dit Hoogoprijzend Bosch
ligt een kuil
Misschien eenmaal voor rechtspraak
verkoren
Ofwel tot een plek waar der Maalman-
nen mond
Zich op 't stuk van bebossching deed
horen
Den landen tot heil; ook door hun
overleg
Werd ontginning verbreid of geboren.

"AMPT EPE"

Oudheidkundige Vereniging gemeente Epe

Voorzitter : G.S.van Lohuizen
Beekstraat 20 Epe

Secretariaat : G.ter Braak
Stationsstraat 33 Epe

Penningmeester : W.van Meerten
Ankerstraat 88 Epe
Giro 1194015 t.n.v.
Penn. Ampt Epe

Redactieadres : Beekstraat 20 Epe

-o-o-o-o-

Copy voor ons blad dient, zo mogelijk,
te voldoen aan het navolgende:

- a. getypt met regelafstand 1;
- b. tekstbreedte maximaal 11 cm;
- c. het papier aan één kant gebruikt
(dus achterzijde blanco).

De "Stichting Behoud"

De "Stichting tot behoud van Objecten van historische of kunstzinnige waarden in de Gemeente Epe" is met de viering van het 250 jaar bestaan van de "Hagedoorns plaatse" Zuukerweg 77 wel in de belangstelling gekomen. U hebt er zeker over gelezen in de verschillende bladen. Dat was ook de bedoeling van dit feest, meer bekendheid geven aan het doel van de "Stichting Behoud" en te trachten begunstigers te krijgen die het werk van de "Stichting Behoud" met een jaarlijkse bijdrage of gift ineens gaan steunen.

De "Hagedoorns plaatse" moet hersteld en gerestaureerd worden, maar ook het huisje Wachtelenbergweg 9 en, indien er overeenstemming wordt bereikt met de Gemeente, ook het huisje Vlijtweg 31. Deze 3 huizen zijn nu eigendom van de "Stichting" en voor het herstel en de restauratie is veel geld nodig. Bovendien moeten de ontvangen en nog te ontvangen voorwerpen, die in de Hagedoorns plaatse zijn ondergebracht, hersteld en onderhouden worden.

De vereniging "Ampt Epe" heeft meegeholpen de Stichting op te richten, omdat het doel van de Stichting een van de doelen van de vereniging is. Daarom willen wij de leden van "Ampt Epe" vragen zich als begunstiger van de Stichting op te geven. Juist de leden van "Ampt Epe", die zich interesseren voor de historie van Epe, moeten meewerken om de gebouwen en voorwerpen, die het bewaren waard zijn, te behouden. Wilt U ingesloten formulier invullen en inzenden? Niet vergeten!

van Lohuizen.

De geschiedenis van de omgeving van Epe II
door C.Stork.

In grote trekken kennen we nu de oppervlakte van het landschap:

- gestuwd prae-glaciale zandgronden,
- dekzanden met of zonder grindrijke en slibhoudende solifluctielaag,
- veen,
- rivierafzettingen.

Nu moet in het kort de "levensloop" van deze grondsoorten en grondlagen, na hun afzetting, worden nagegaan. Dit wordt de bodemvorming genoemd en is een gevolg van de invloed van grondwater, regenval, verdamping, begroeiing en niet te vergeten de mens.

Bodemvorming, bodemtypen en hun verbreiding

Bij de bodemvorming moet een onderscheid worden gemaakt tussen:

- bodemvorming zonder invloed van het grondwater,
- bodemvorming onder invloed van het grondwater.

Onder de eerste groep vallen:

- de podsolgronden,
- de bosgronden of open gronden,
- de oude stuifruggen,
- de bontgevekte zanden,
- de enkgronden.

Onder de tweede groep vallen:

- de gronden van het lage deel van de Veluwe,
- de gronden van het rivierlandschap.

Voor de eerste groep is kenmerkend, dat het grondwater niet op geringe diepte onder de oppervlakte voorkomt, doordat de zandgronden van de Veluwe tot op grote diepte sterk doorlatend zijn en het peil van IJsselmeer en IJssel veel lager ligt dan deze gronden.

Dit hoge, meest westelijke, deel van de gemeente begint bij 20 meter + N.A.P. met als hoogste punt ca. 70 meter + N.A.P. Het reliëf is onregelmatig. De begroeiing bestaat uit bos en heide, soms afgewisseld met woest stuifzand. De grondsoort is zand van sterk wisselende korrelgrootte, dat dikwijls grindrijk is.

De heide podsolgronden.

De podsolgronden zijn typisch voor koude en gematigde streken met veel neerslag, die de verdamping overtreft. Hierdoor ontstaat een neergaande waterbeweging die voedingsstoffen, welke van belang zijn voor de plantengroei, uit de bovenste grondlaag uitspoelt en dieper in het profiel weer afzet. Een typisch voorbeeld hiervan vindt men op vele heidevelden en is gekarakteriseerd door een dunne humeuze bovenlaag, daarop volgend een uitgespoelde laag, die een loodkleur heeft, met daaronder een donkere (vaak) harde inspoeulingslaag (de humusoerbank) overgaand in het moedermateriaal. Dit heeft vooral plaats op de armste, minst vochthoudende gronden, waar van nature nooit bos van enige betekenis kan hebben gestaan. Grote aaneengesloten complexen heidepodsolgronden vindt men tussen Gortel en Welna en in de gemeenteontginning het Eperholt.

De bosgronden of open gronden.

Deze gronden hebben geen oerbank, zijn betrekkelijk arm, hoewel beter dan de gronden waar podsolvorming optreedt. De podsolering wordt voornamelijk tegengegaan, doordat deze gronden dikwijls ietwat leemhoudend zijn, waardoor ze meer vochthoudend zijn en dus van nature een andere vegetatie hebben.

Op de lemige bosgronden treffen we oude bossen aan, zoals; het Gortelse bos, het Vreebos, de korte Barnt en Tongeren. De iets minder lemige bosgronden liggen als een gordel om de lemige gronden heen.

Sedert de toendratijd zijn de wat leemhoudende gronden, dankzij hun vochtvoorziening, steeds met bos bedekt geweest, hoewel sinds het Boreaal op de middelmatige gronden een sterke toename van de heide ten koste van het bos heeft plaats gehad. Vele Jongere ontginningsgronden behoren hiertoe, omdat ondanks eeuwenlange heidegroei geen uitgesproken podsolering heeft plaatsgevonden. We vinden dan ook onder het oppervlakkig heideprofiel de sporen van het vroegere bos, namelijk okerkleurige zandgrond.

De oude stuifruggen.

Het zand van de oude stuifruggen is grover dan de dekzanden. Zij houden moeilijk vocht vast en bezitten sedert het subboreaal een uitgesproken podsolprofiel.

De bontgevlekte zanden.

Deze horen thuis op de recente stuifzanden en hebben een vrij geringe profielontwikkeling, waarin geen bank voorkomt. Bij Niersen en Tongeren komen oppervlakten van enige betekenis voor en verder enige ribbels, welke worden gekruist door de weg van Epe naar Elburg.

De enkgronden.

Deze liggen meestal in het lage deel van de gemeente, maar moeten toch gerekend worden tot de profielen zonder grondwaterinvloed. Dit wordt veroorzaakt door het feit dat zij meestal op de hoogste delen van het lage landschap liggen en voorts door menselijke invloeden niet onaanzienlijk zijn opgehoogd.

Enkgronden of oude bouwlanden zijn diepe humeuze gronden, ontstaan door eeuwenlange bemesting met plaggenmest uit potstallen. De dikte van het humeuze dek varieert van enk tot enk en is meestal het dikst in het centrum van de enk. Gemiddeld kan de dikte van het humeuze dek op 50 à 60 cm worden gesteld met 40 en 90 cm als uitersten. De meeste enkgronden in Epe liggen op oude bosprofielen, enkele kleine enken en randen van sommige grotere complexen hebben een heideprofiel (podsol) in de ondergrond.

Bij de tweede groep onderscheiden we zoals vermeld;

--de gronden van het lage deel van de Veluwe,
(soms driftlandschap genoemd) $\pm 20+ - 5+$
N.A.P.

--de gronden van het rivierlandschap, onder
 $\pm 5+$ N.A.P.

Deze gronden zijn beïnvloed door het grondwater. De schommelingen in waterstand tussen zomer en winter zijn vergeleken met de westelijke kant van de Woldberg vrij groot (1 à 2 meter en soms meer). Deze schommeling staat waarschijnlijk onder invloed van het wisselend peil van de IJssel, dit in tegenstelling tot het constante peil van het IJsselmeer.

Op de gronden van het lage deel van de Veluwe treffen we aan:

De bosgronden.

Deze gronden komen voor langs de sprengen (brongebieden) en hebben, in tegenstelling tot de bosgronden op het hogere deel, een grondwaterstand van maximaal twee meter onder maaiveld. Aangezien het water in deze doorlatende gronden nooit stagneert is de groei van geschikte houtsoorten op deze gronden

in het algemeen uitstekend. Ze liggen meestal als smalle stroken langs sprengen en beken. (Norel, Koekenberg, Nierssen, Hertenkamp)

De ontginningsgronden en oude graslandgronden.

Deze groep omvat alle landbouwgronden op het zand die landschappelijk niet tot de enken behoren en zijn weer onder te verdelen in verdrogende, vochtige en drasse graslandgrond en verdrogende, droge, vochthoudende en vochtige bouwlandgrond.

De veengronden.

De veengronden worden in een aantal komvormige laagten aangetroffen, waar zij gevormd zijn tengevolge van een moeilijke ontwatering. De Tongerense laagte is de noordelijkste en heeft slechts een honderd meter brede verbinding met het lage land tussen de Burger- en Wisselse enk. Ook de Schaverense laagte heeft een nauwe doorgang naar het Oosten. Het veen bestaat uit oligotrooph (voedselarm) veenmosveen en is op vele plaatsen afgegraven ("kluun modderen") door de boeren uit de omgeving. De meeste van deze gronden zijn daarom restveengronden.

In het rivierlandschap, wat gevormd of sterk beïnvloed is door de IJssel, treffen we gaande van het pleistocene zand naar de IJssel aan:

De gebroken gronden.

Deze gronden worden plaatselijk mangelgronden genoemd en bestaan uit mengsels van pleistoceen zand en (kom) klei, waarbij de ondergrond op geringe diepte uit zand bestaat. Voor zover deze gronden goed ontwaterd zijn, zijn het vrij goede landbouwgronden.

De komgronden.

De komgronden liggen vrij laag en hebben van nature een slechte ontwatering.

Ze bestaan uit zware kalkloze klei en zijn zeer moeilijk bewerkbaar.

De stroomrug-komgronden.

Dit type is beter dan de komgronden en bestaat in de bovengrond uit kalkhoudende kleigrond, die in het algemeen wat lichter is dan de komgrond, overgaand in zware kalkloze komklei op minder dan 1 meter diepte.

De stroomruggronden.

Deze bestaan in dit gebied over het algemeen uit kalkrijke, bruine, fijnzandige kleigronden, zeer geschikt voor de landbouw.

De uiterwaarden.

In de gemeente Epe beslaan de uiterwaarden slechts een geringe oppervlakte en zijn grotendeels afgegraven ten behoeve van de steenfabrieken.

Epe, verlost uit zijn isolement

"Alle goede dingen komen hier eerst uiterst langzaam en na eindeloos dralen tot stand". Deze woorden heeft Franciscus Martinus (pred. 1638-1653) zich uit de mond laten vallen, toen hij een chirurgijn, die zich hier wilde vestigen, de raad gaf om de "praktijk" van de in Epe verarmde Jacob Pietersz. Hammaeus maar niet over te nemen.

Dit eindeloos dralen van de toenmalige boerenbevolking zal ongetwijfeld de oorzaak zijn geweest van het geweldig isolement waarin Epe zeer veel jaren gevangen heeft

gezeten en waaruit het dorp zich langzaam maar zeker met grote moeite heeft weten te bevrijden.

We kunnen ons moeilijk een voorstelling maken van de enorme moeilijkheden, waarmee het reizen in vroeger dagen in onze omgeving gepaard ging. De erbarmelijk slechte wegen waren in droge tijden onvoorstelbaar stoffig en werden bij regenweer omgetoverd in grote modderpoelen. Indien de gaten te groot werden, dan wilde men deze nog wel eens dicht gooien, maar verder deed men bijzonder weinig aan streekverbetering. Op erg drassige wegen bracht men soms hout of rijzen aan. (Houtweg Oene) Misschien vond men de wegen goed genoeg voor de plaatselijke bevolking. Doorgaand verkeer was er in die dagen beslist niet. Epe lag eigenlijk een beetje ongunstig. De belangrijke Hessenweg van Cassel, Paderborn, Munster en Nordhorn kwam bij Hardenberg ons land binnen en liep verder langs de Vecht naar het Katerveer bij Zwolle en dan door Wezep en de Delle naar 't Soerel. Vandaar ging het via Vierhouten, Elspeet, Garderen, Voorthuizen en Amersfoort naar Utrecht. Epe lag dus wel in de buurt van, maar niet aan deze verkeersweg.

In 1810 kwam er een einde aan deze slechte toestand der wegen. De regering besloot tot het aanleggen van straatwegen. Men begon met de straat van Utrecht via Amersfoort en Apeldoorn naar Deventer. Men liet Epe links (of zo men wil rechts) liggen.

Typerend voor die dagen was de uitspraak van een "vooruitstrevend" man, die zich afvroeg of men gek geworden was om een weg te maken van "metselstenen". Dat behoorde zijns inziens tot de onmogelijkheden.

In 1829 heeft men de weg aangelegd van Amersfoort via Harderwijk, Zwolle en Meppel naar Leeuwarden. Zo bleef Epe binnen de driehoek Amersfoort-Deventer-Zwolle liggen. Indien wij uit dit isolement verlost wilden worden, dan zouden wij initiatief moeten tonen en zelf goede wegen moeten aanleggen, die op de belangrijkste wegen aansluiting gaven. In 1840 is men met dit werk begonnen. De eerste weg die men onderhanden nam was die van Epe naar de Horsterbrug. Het bed werd gelegd van oer- of ijzerstof, dat men in de omgeving van ons dorp in de bodem vond. Daar overheen kwam een laag veldkeien en ten slotte grint. Met een wals perste men dit alles in elkaar en de weg was klaar. Best was het nog niet, maar de vooruitgang was begonnen.

Tot nu toe was de verbinding oost-west voor ons de belangrijkste geweest. In 1845 echter gaat men zijn aandacht vestigen op het noorden en zuiden. In dat jaar wordt de weg van Hattum naar Het Loo aangelegd. Tot begin 1900 is deze weg in gezamenlijke exploitatie geweest van Hattum, Heerde, Epe en Apeldoorn. Een gedeelte van de kosten werd gedekt door een renteloos voorschot van de erfgenamen van Koning Willem I. Epe dekte haar aandeel door de verkoop van heidegronden. De landgoederen Welna en Jagtlust zijn toen ontstaan. Deze straat was al van veel betere kwaliteit. Als onderlaag diende gebroken metselsteen en daarop kwam steenslag en grint. In de negentiger jaren ging men er toe over in het midden van de hoofdwegen een klinkerpad aan te leggen, dat bestemd was voor het paard. Men verwachtte nu een vast spoor voor de wagenwielen.

Dit systeem beviel niet en men heeft het dan ook na een paar jaar al weer laten varen.

Op de weg van Hattem naar Apeldoorn waren 6 tollen. De eerste lag een half uur gaans ten zuiden van Hattem, de tweede tussen Wapenveld en Heerde, de derde tussen Heerde en Epe, de vierde tussen Epe en Emst, de vijfde even ten zuiden van Vaassen en de zesde moet bij het Loo geweest zijn, maar die is spoedig opgeheven. De wegen waren er nu. Epe was ontsloten en het verkeer begon toe te nemen.

Eenmaal in de week gingen de wagens van Schoep en de Wed. Lochtenberg naar Deventer. Van Zeist ging naar Apeldoorn, Van Hulst naar Veessen en Tijssen naar Kampen. Tweemaal per week kwam Bosman uit Elburg.

's Woensdags ging Lubbert Mooi naar Heerde en kon men brieven en pakjes meegeven.

Hij had zijn wagen versierd met de woorden: "vice versa", die hij, wanneer men hem naar de betekenis vroeg, vertaalde met: "Ik ben ongehuwd". Dalhuisen ging tweemaal per dag naar Oene en bode Scheideman maakte iedere dinsdag en vrijdag een tocht naar Apeldoorn.

Uit Harderwijk kwamen de karren met grondstoffen voor de koperpletterijen.

Wie een paard bezat ging daarmee naar de markt in Deventer, terwijl anderen volstonden met hun goederen te bezorgen in Veessen, vanwaar deze per schip naar de markt gebracht werden.

Ofschoon men veel aandacht, tijd en geld aan de landwegen besteedde, vergat men de waterwegen beslist niet. In 1829 wordt het Kanaal van Hattem naar Apeldoorn geopend. Zo werd de verbinding tot stand gebracht tussen Epe en de grote steden in het westen van ons land, alsmede op Deventer en Zwolle.

Beurtschippers onderhielden geregelde vrachtdiensten. In de winter stagneerde de dienst soms door ijs, maar dan zag Hulsman er niet tegen op, om met de kar naar Harlingen te rijden, vanwaar hij na een week beladen met zout terugkeerde.

Bij het personenvervoer over land maakte men gebruik van het rijtuig, de tilbury of de sjees. Wanneer men zich de kosten hiervan niet kon veroorloven, moest men een wandeling maken over de Woldberg. Men kon dan op het station Elburg-Epe op de trein stappen. Nee, het reizen was bepaald niet aantrekkelijk. Natuurlijk kon men ook per brief het contact met de buitenwereld onderhouden. Voor deze brieven zorgde Toon Karrebeld. Om vijf uur in de vroege morgen en 's middags om kwart voor drie reed hij voorbij met de rode rand om de pet en de hoorn aan de mond. Wie het geluk had de onbezette plaats op de bok te bespreken, kon met deze postkar de eerste trein in Apeldoorn halen.

De trein! Dat was wat Epe nog miste, maar ook daar werd aan gewerkt.

A.v.Leeuwen

De Ned.Herv.Kerk te Epe (III)

Het koor van de kerk zal omstreeks 1475 klaar geweest zijn en daarna is, in het eind van de 15e eeuw, nog weer de consistoriekamer, gerfkamer of sacristie tegen de Zuidmuur van het koor aangebouwd. Dit is een kleine kamer, waar de priester zich kleedde (gerven = kleden, vandaar ook gerfkamer) voor het bedienen van de mis. Door de nu weer aangebrachte deur betrad hij het koor, zonder door de kerk te gaan. In deze ruimte werden de verschillende misgewaden van de priester bewaard.

Achter het hoofdaltaar op het koor zijn de nissen nog aanwezig, waar de priester verschillende benodigdheden kon bergen. Ook zijn tegen de Oostmuur van het koor nog enkele wijdingstekens te zien, aangebracht na wijding van de kerk.

Behalve het grote altaar op het koor hebben er links en rechts tegen de oostmuur van de zijbeuken zij-altaren, De Jozef- en Maria altaren, gestaan, waarvan nu nog enkele nissen zichtbaar zijn.

In de 16e eeuw zijn in de N. en Z. muur van de zijbeuken ingangen gemaakt, die tot 1906 bestaan hebben. Het verschil in bogen in de zijmuren geeft duidelijk aan, waar de ingangen waren, terwijl een deel van de wijwaterbakjes nog in de muur zichtbaar zijn.

De bogen, beginnende bij een zijaltaar, doorlopend tot aan de toren en aan de andere kant verdergaand, zijn vermoedelijk beschilderd geweest met de taferelen van de kruisgang van Christus.

Natuurlijk moet de kerk rijk versierd zijn geweest. Al naar de tijd en smaak van die tijd zijn er schilderijen aangebracht op de gewelven en de muren. Deze zijn echter bijna alle vergaan door de vele lagen kalk die er na de reformatie op zijn aangebracht.

De gewelven zijn oorspronkelijk beschilderd met fresco's, waarvan een deel het gehouden heeft onder de kalk. Deze fresco's uit het laatst van de 15e eeuw zijn bij de restauratie in 1962 weer te voorschijn gebracht en gefixeerd (zonder bijschildering of bijkleuring).

Wat nu dus te zien is tegen de gewelven in kerk en koor zijn de originele fresco's, waarvan de kleuren wel verbleekt zullen zijn. Volgens de "Nederlandsche Spectator" no 35 van 27 Aug. 1864 zijn de pilaren beschilderd

geweest met afbeeldingen van verschillende heiligen en waren de muren van koor en kerk beschilderd met vele bijbelse tafrelen.

Delen hiervan zijn in 1864 en 1908 bij restauraties zichtbaar geweest, doch zo fragmentarisch en vergaan, dat behoud met de toen bekende technieken niet mogelijk was.

(Zie hiervoor: Ned.Spectator 27 Aug.1864, Bulletin van de Ned.Oudheidkundige Bond, 1e jaarg. 2e serie 1908 en Bijdragen en Mededelingen Ver.Gelre, deel XI 1908).

Over deze fraaie schilderijen heeft een "dorpsverver" bloemschilderingen e.d. aangebracht en o.m. een zeer grof Wapen van Gelre, dat tot 1962 zichtbaar was.

Het enige wat dus van alle schilderijen nog over is, zijn dus die tegen het gewelf en een onduidelijke kruisiging achter op het koor.

Ook beelden moeten er uit de 15e en 16e eeuw geweest zijn, maar het meeste heeft de reformatie niet overleefd.

Enkele kleinere zijn overgebleven:

Op het koor de drie sluitstenen in het gewelf. De middelste, een mannenkop, zal vermoedelijk wel een Christuskop zijn, de andere twee zijn rozetten.

In het schip boven de pilaren, als uitloper van de draagstenen van het gewelf, 6 kleine mannenkopjes, naast het orgel 2 en naast de toren in catechisatiekamer en bergruimte ook 2.

En ten slotte het reeds eerder genoemde doopvont. Het is een 15e eeuwse hardstenen doopvont van een regelmatig gevormde achthoek, waarvan vier zijden met mannenkoppen versierd zijn. Dit prachtige stuk werk is vrijwel gaaf bewaard gebleven, alleen de (koperen?) deksel ontbreekt.

Na de reformatie is het doopvont niet meer in gebruik geweest, het voetstuk is jarenlang zoek geweest, todat het in 1893 werd gevonden in het "aflezershuisje", waar het onderste boven voor de aflezer als verhoging diende. (Het "aflezershuisje" was een afdak aan de N.zijde van het koor, tussen 2 steunberen, waar de aflezer 's zondags na de dienst allerlei bekendmakingen "aflas", zoals huwelijksaankondigingen, verkopeningen, verpachtingen, officiële bekendmakingen van de overheid, enz., een gesproken krant.)

Het doopvont zelf heeft lang onder de toren gelegen, is bijna verkocht, is bijna in gebruik genomen als bloembak buiten de kerk, doch in 1893 werd het weer in de kerk geplaatst, in 1906 onder de toren bij de ingang, in 1938 in het midden van de kerk en in 1962 op het koor, om weer te worden gebruikt, waarvoor het gemaakt was.

Als afsluiting tussen schip en koor werd in het begin van de 16e eeuw een koorhek geplaatst. Ditzelfde hek staat nu aan het einde van het koor. Bij de reformatie is dit koorhek weggebroken en diende het als afsluiting van de zijruimten naast de toren. In 1906 is het op de tegenwoordige plaats gezet. Helaas is er in de loop der eeuwen nogal aan gerestaureerd, zodat veel pilaartjes (duidelijk zichtbaar) van veel jongere datum zijn. Het bestaat uit: Vier gesloten delen en een dubbele deur in het midden. De gesloten delen van onder ieder 4 vakken in relief en daarboven gebeeldhouwde pilaartjes, onderling verbonden door boogjes. In de deuren zitten 2 x 3 vakken en 2 x 6 pilaartjes.

De kerk, zoals deze in de 15e eeuw gebouwd was, werd tot 1592 gebruikt voor de R.K. eredienst. In de jaren negentig werd op last van de

Hertog van Gelre de reformatie doorgevoerd. In Epe kwam in 1592 Ludolphus Pieck (of Pork), R.K.priester als eerste predikant. Pieck heeft heel lang geweigerd om aan het bevel van de Hertog te voldoen, gaf toe, trok zijn woord weer in en werd tenslotte in 1598 afgezet.

In feite is de reformatie in Epe dus zeer traag verlopen, n.l. tussen 1592 en 1598. Daarna, onder Ds. J.Volkuil is het echter geheel afgelopen met de R.K.eredienst. De kerk werd ontdaan van schilderingen en beelden, het altaar verdween en de preekstoel werd centraal, d.w.z. deze bleef op de oude plaats staan, op de hoek van schip en koor.

G.S.van Lohuizen.

Buurtschappen en Marken (vervolg)

Alvorens de beloofde kwestie Wissel te behandelen, eerst nog weer enige algemene dingen. De kwestie Wissel is nl. zo uitgebreid en m.i. wel interessant om deze afzonderlijk te beschrijven.

Deze z.g. kwestie is nl. ontstaan uit het verzet tegen de opheffing van Marken en Buurtschappen. En waarom moesten die Marken en Buurtschappen worden opgeheven? Hiervoor zal wel een staatsrechtelijke en bestuurlijke oorzaak zijn geweest. Zoals eigenlijk de Zeven Provinciën Nederland hebben gevormd, zo zijn de gemeenten uit de Buurtschappen en Marken ontstaan. Doch zo eenvoudig als in deze twee zinnen gesteld is het natuurlijk niet.

Oorspronkelijk was Gelderland, evenals natuurlijk andere streken, onderworpen aan een drie-ledige verdeling, die vaak tot vele

verwarde veronderstellingen aanleiding hebben gegeven, nl. de kerkrechtelijke-, de staatsrechtelijke-, en de burgerrechtelijke.

Gelderland of Geldern was een uitgestrekt gebied, van Keulen tot Friesland. Toen het land gekerstend zou worden, zond de Paus, op verzoek van en met ondersteuning van de koning der Franken, zendelingen, aan wie onder toezicht van de naastbij zijnde bisdommen de kerstening werd opgedragen. Voor ons land was dit het bisdom Keulen. Doch dit bisdom trok zich dit niet genoeg aan en er werd een afzonderlijk bisdom Utrecht opgericht, van waaruit de zendelingen over het gehele land verspreid werden.

Toen werd ook plotseling Keulen wakker en trachtte het verbeurde voorrecht te handhaven. Er bestaat hierover een merkwaardige brief van de bisschop Bonifacius aan Paus Steven, waarin hij de aanleiding van dit geschil duidelijk uiteenzet.

Men kwam tot een compromis en aan Utrecht werd het kerkelijk toezicht over een deel van het land afgestaan, terwijl Keulen en Munster elk een ander deel werd opgedragen. In ruwe lijnen, het westen en noordwesten van het land kwam aan Utrecht, het zuidoosten aan Keulen en het noordoosten aan Munster. Elk van de drie bisdommen had zo een deel van Gelderland onder zich en wel voornamelijk geregeld naar de volken, die het bewoonden. Zo kwamen de Franken onder Keulen, de Saksen onder Munster en de Friezen onder Utrecht. De heerschappij strekte zich echter alleen over zuiver kerkelijke zaken uit.

Kerkelijk was het land dus verdeeld in bisdommen, aartsdiakenschappen, kerspels, met de kapellen, waarbij de nog meer of minder onafhankelijke abdijen kwamen.

De staatsrechtelijke verdeling ging van de koning uit. Zijn macht was niet onbeperkt, zeker niet in Frankenland.

De koningen hadden hier hun rijk verdeeld in hertogdommen, graafschappen en markgraafschappen, kleine - of ondergraafschappen en ambten. Zo was Friesland na de val van zijn koning een hertogdom geworden en was in graafschappen verdeeld, die de naam kregen naar de graven. De graafschappen werden onderverdeeld in ambten, die door richters of schouten werden bestuurd. Zij werden benoemd door de koning of graaf. Velen waren landbezitters.

De Burgerrechtelijke verdeling was in volkeren, landschappen en in marken. Reeds ten tijde van Tacitus was Duitsland in volkeren verdeeld. In Nederland was dat in de 4e en 5e eeuw de Franken in het zuiden, de Saksen in het oosten en de Friezen in het noorden en westen. Elk van deze volken had zijn eigen wetten. Ofschoon in hetzelfde land wonende, onder één vorst, leefde elk volk naar zijn eigen rechten en instellingen, die alleen nu en dan gewijzigd werden.

De landschappelijke verdeling of gouwen is even oud; is niet staatsrechtelijk, doch uit het volk voortgekomen. Zij werd waarschijnlijk door natuurlijke grenzen of oude grenzen door het volk bepaald, gelijk de Betuwe, de Veluwe, enz. De gouwen werden weer in marken verdeeld. De benaming marken komt bijzonder in het Saksische gedeelte van het land voor, ook wel in de Betuwe, doch hier slechts in vroegere tijden. De marken op de Veluwe waren van een geheel andere aard dan die in het Zuphense, de Veluwse marken kwamen uit het grafelijke domein voort, terwijl de Zutphense het geheel en onverdeeld eigendom der geërfden waren.

Ten aanzien van de inrichting der 13e en 14e eeuw is de indeling juist, doch t.a.v. de oorsprong valt deze scheiding weg. Sommige Veluwe marken waren ouder dan de heerschappij der Gelderse graven. De horigheid der ingezetenen moet derhalve van latere datum zijn, misschien uit veroveringen voortspuitend. En toen de algemene horigheid aangenomen was, moest ook de aard der marken veranderen. Zoals reeds eerder vermeld, werden de marken naar markerecht bestuurd, waarin de orde aantroffen werd, een holt- of markerigter, coernooten en bijzitters, en holddingen en -spraken. Vooral Overijssel en Gelderland heeft zijn marken grotendeels tot gemeenten zien vormen. Hoewel de rechten zich lange tijd hebben gehandhaafd. O.a. de markerechten van Gortel en de opnieuw opgestelde regten in 1814 van het Dorp Epe en Wissel.

F.Zandstra

Nogmaals de Wachtelenberg

In "Ampt Epe" van april 1965, no.5 vraagt P.E.Berkhout of de naam Wachtelenberg iets te maken heeft met de aanwezigheid van Wachtels of Kwartels.

Dit is zeker niet het geval. Kwartels verblijven in vruchtbare landbouwgebieden, korenvelden vooral. Niet op een dorre plaats als de Wachtelenberg.

Deze berg heeft zijn naam te danken aan de jeneverstruiken, die er groeiden. Rondom de zandgroeve kwamen zij in mijn tijd nog voor, ook in de omgeving zijn ze te vinden. De jeneverstruiken werden in mijn tijd door de echte Eper bevolking wachtelds genoemd. Misschien wel omdat ze in het duister als schildwachten op post stonden. Donkere silhouetten.

De bessen van deze struiken werden door de bevolking vroeger voor velerlei doel gebruikt. De hoogte zal daardoor bekend en gezocht zijn geweest en de naam Wachtelenberg hebben gekregen en behouden.

Ik hoop met bovenstaande opmerking Uw blad van dienst te zijn geweest.

L.Keijzer. Vaassen.

Hartelijk dank voor deze bijdrage. Wij houden ons voor correcties steeds aanbevolen.

Redactie.

Oude namen

In: Moerman, H.J., Plaatsnamen van de Oost Veluwe (dl. XII 1948 van de Nomina Geographica Neerlandica) komt op blz. 33 de uitdrukking "Op den dries" voor, met verklaring: volgens het drieslagstelsel, om de drie jaar braakliggend. Heeft het huis "Den Dries" bij "De Wildernis" aan de Sprengenweg, daar ook zijn naam aan te danken?

In: Wijk, Vinc. van, Boerderynamen. 1948, wordt de naam "Melkleen" op blz. 90 verklaard: vroeger Melcleden, vanouds de plaats van de overvaart der melkers. Op het witte huis, rechts onderaan de dijk langs de IJssel, tussen Terwolde en Deventer kunnen we deze naam nog zien staan.

In hetzelfde boek treffen we op blz. 160-161 de naam "Spiker": voorraadschuur, hoeve van enige omvang.

Een even andere uitleg gaf de Geldersche Volksalmanak van 1859, blz. 91: "Spieker" = "optrekje", klein buitengoedje, iets eleganter dan 'n gewoon huis, te midden van een hof. Verder lezen wij bij: Ven, D.J. van der,

Ons eigen volk in het feestelijk jaar, op blz. 164: spica is een collectieve naam voor welriekende kruiden en heilsplanten, die tegen ziekte en onweer kunnen beveiligen, wanneer ze in de periode tussen Maria ten Hemelopneming en Maria-geboorte worden gebruikt. De naam "speik" is terug te vinden in den arenbundel, spica, en via het Latynsche spicarium in het Duitsche "Speicher" en in het Hollandsche "spyker", waaraan in Arnhem de Spykerstraat herinnert, op het landgoed Molencate onder Hattem "'t old Spiekertien" en te Brakel het architectonisch zoo belangwekkend kasteeltje "Het Spyker".

Ook deze naam komt in onze streek voor: Spiekerweg Zuuk met het huis "Het Spieker"; Huis Vaassen - Geerstraat hoek Weteringsdijk.

"Weerd", wert, is in het Latyn der middel-eeuwen insula, gelyk men uit oude charters by Bondam zien kan, dat is een stuk land met slooten of ander water omgeven." (Zie: Bydragen voor Vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde, verzameld door I.A.Nyhoff, 5.dl.1847. blz.235).

Personeelsuitstapje in 1883

Tegenwoordig is het heel gewoon dat het personeel van een fabriek een uitstapje maakt. Tachtig jaar geleden zal het echter wel tot de uitzonderingen behoord hebben, dat een werkgever zijn personeel een dagje mee uitnam, al gebeurde dat dan op hun enige vrije dag in de week. De werknemers stelden dit op hoge prijs en gaven dan ook na afloop van het uitstapje (in de Apeldoornse Courant van 13 Oct.1883) uiting van hun dankbaarheid. Wij ondergetekenden gevoelen ons ten zeerste verplicht onzen oprechten en welgemeenden

dank te betuigen aan onze Hooggeachte Patroon, de Heeren van Lohuizen en Comp., voor den genoeglijken en plezierigen dag, geheel en al ten hunnen kosten ons l.l. Zondag verschaft. Behalve dat wij de tentoonstelling bezochten, bezagen wij ook het Panopticum, terwijl er voor een goede maaltijd was gezorgd in het café Krasnapolsky, waarna wij de stad bezichtigden en genoeglijk huiswaarts spoorden. Nog lang zal die dag in ons geheugen blijven. De gezamenlijke werklieden van de IJzergieterij en Staniolfabriek te Vaassen.

W.Terwel

Een inventaris uit 1770

Een kleine 200 jaar geleden, om precies te zijn oktober 1770, zag het er voor de toenmalige bewoners van het "erve de Wulfter" in het Vaassense Broek niet erg rooskleurig uit. De gezusters Wendelina en Jantje van Werven zaten diep in de schuld. De achterstallige geld- en zaadpacht aan Fred. Joh. van Isendoorn à Blois bedroeg alleen al de kapitale som van f 1054,--. Een en ander heeft dan ook tot gevolg dat op 24 oktober 1770 de Eper schout Gerhardus Palm de zusters met een bezoek "vereert" en een gerigtelijke specificatie maakt van de aanwezige roerende goederen. Het resultaat van zijn arbeid is als volgt:

2 paarden...1 swarte gebaeterde veerse...
 1 roode koey... 1 bont rood bolkalf...
 1 varken...eenige ongedorste rogge...
 eenige ongedorste boekweyt... eenig hooy...
 eenig strooy... een wagen... een oude wagen
 een slee... een paar eysere eegde...
 een ploeg... wagen- en ploegtouwen...
 eenige turf... vier bolle van bomen op 't
 land

een wanmolen...een wanne... een schoep...
 een kruiwagen... twee waterremmers...
 een greep... een gavel... een plagsigt...
 een plagschup... twee sigten...
 twee roode kopere ketels... een kopere koffie-
 ketel
 een geelkopere aaker... negen tinne schotelen
 een tinne bord... acht tinne lepels...
 een hangent horologie...een kopere bedpan...
 een strijkeyser...een koekepan en hangeyser...
 een haalketting en blaaspijp...een tang en
 vuurschep
 een vuurlepel... twee eysere lampen...
 een eysere rooster... een baktrog...
 een meelseeft... een kom... een melkton...
 een dito oud... een unster... een braake...
 een snijkiste met een mes... een spinnewiel...
 6 stoele goet en quaad... enig ongebraakt vlas
 een leeg oxhooft... 2 oude kisten...
 3 bedden goed en quaad... een deeken...
 2 kussens... een peuluwe... 1 ronde tafel...
 1 paar blauwe gordijne en vall voor de bedstede
 het roggegesaay ongeveer 6 mudde.....
 Als 2 dagen later het erf en goed de Wulfter
 overgaat in handen van de Heer van Cannenburg
 blijkt er 10 morgen land bij te horen alsmede
 1 morgen hooiland. van Isendoorn telde er
 1900 gulden voor neer.

W.Terwel

Een jaloerse minnaar anno 1688

"Ick Jenneken Aernts, out ongeveer 54 jaeren
 attestere ende verclaere mits desen waar ende
 waarachtig te wesen, ten versoeke van Marten
 van Isendoorn, dat nu voor omtrent drie jaeren
 geleden den ouden Johan van Hoeclum verschey-
 den reysen aan mijn huys tot Epe is gecomen
 ende heeft van mijn depondente versocht dat
 ick hem mijn dochter, destijdes dienstmaacht

van de Heer Johan van Hoeclum junior op de Gorris, soude ten huwelijk geven, waarop ick sijn Ed. antwoorde: Joncker dat is nimmer gescheyt, wilt gij mijn dochter trouwen die een slegte dienstmaacht is, ende ick moet van den armen leven, dat soude niet passen ende Uwe vrienden die souden dat ook niet willen verstaan, waarop den gemelten Hoeclum mij depondente antwoorde: ick mach niet sien dat U dochter een andere keerel soude vinden. Veel liever woud ick hem een handtvoll haegel in sijn gat schidten.....

Epe, 8 october 1691

De oude Johan van Hoeclum was ten tijde van bovenstaande aanzoecken ongeveer 75 jaar en al voor de tweede maal weduwnaar. Johan van Hoeclum junior was zijn schoonzoon, en gehuwd met zijn dochter Geertruyd, van zijn twee andere dochters was Johanna Christina gehuwd met Marten van Isendoorn en Hermelina met Hendrik van Isendoorn.

De Gorris is een boerderij in het Vaassensebroek aan de Hafkamperveldweg. Na het overlijden van de oude Johan van Hoeclum op 8 juli 1691 ontstonden er moeilijkheden in verband met zijn nalatenschap, wat resulteerde in een rechtszaak.

De bijlagen bij dit proces leverden bovenstaande verklaring op.

W.Terwel

Inhoud

	blz.
De "Stichting Behoud"	2
De geschiedenis van de omgeving van Epe II	3
Epe, verlost uit zijn isolement	8
De Ned.Herv.Kerk te Epe (III)	12
Buurtschappen en Marken (vervolg)	16
Nogmaals de Wachtelenberg	19
Oude namen	20
Personeelsuitstapje in 1883	21
Een inventaris uit 1770	22
Een jaloerse minnaar anno 1688	23

E

ja